

PLANTY

w Krakowie | in Kraków

PLANTY

w Krakowie

Fotografie wykonał i całość ułożył, wstępem opatrzył
Photographs, editing and preface

Andrzej Nowakowski

Współpraca | In collaboration with

Jan Sadkiewicz

Teksty | Texts

Katarzyna Fabijanowska

Krzysztof Jakubowski

Piotr Kempf

Mikołaj Kornecki

Bogusław Krasnowolski

Elżbieta Lang

Jacek Majchrowski

Roman Marciek

Zbigniew Myczkowski

Andrzej Nowakowski

Marek Sosenko

Agata Zachariasz

każdej porze dnia, przystępne dla wszystkich bez wyjątku warstw społeczeństwa, zespoliły się tak ściśle z życiem mieszkańców, że wyobrazić sobie Kraków bez nich byłoby prawie niepodobieństwem”².

Planty powstały w ważnym okresie rozwoju sztuki ogrodowej. Podsumował to, pisząc o ogrodach w Polsce, hrabia Stanisław Wodzicki – inicjator założenia Plant, prezes Senatu Rządzącego Rzeczypospolitej Krakowskiej, teoretyk sztuki ogrodowej i autor książek o ogrodnictwie: „Co do używanego stylu w ogrodach, powiedzieć można, że trzymano się najprzód gustu włoskiego: za panowania Jana III-go zamieniono go na francuski, a teraz panuje gust angielski”³. Potwierdza to Malecki w 1911 r., pisząc: „Rozpatrując się w przytoczonych planach, spostrzegamy, że pierwsze zarysy plantacji trzymane są w guście francuskim, przyjętym zresztą wówczas powszechnie w całej Polsce (...). Temu też przypisujemy pewne dość radykalne przeistoczenia i odstępstwa od pierwszego planu, któremu uległy plantacje pomiędzy 1860 a 1875 rokiem. W tym właśnie czasie w ogrodach pospiesznie wyzbywano się prostych linii, zastępując je krzywiznami falistymi ścieżek, jak i pewnym nieładem w ugrupowaniu drzew, który to system «angielszczyzną» zwano. Jedynie tylko główna aleja od czasu założenia nie zatraciła swego biegu i charakteru”⁴. Kształtowały się również tradycje zakładania miejskich parków publicznych, a w ogrodach krajobrazowych w eklektycznym XIX stuleciu odrodziły się barwne partery roślinne.

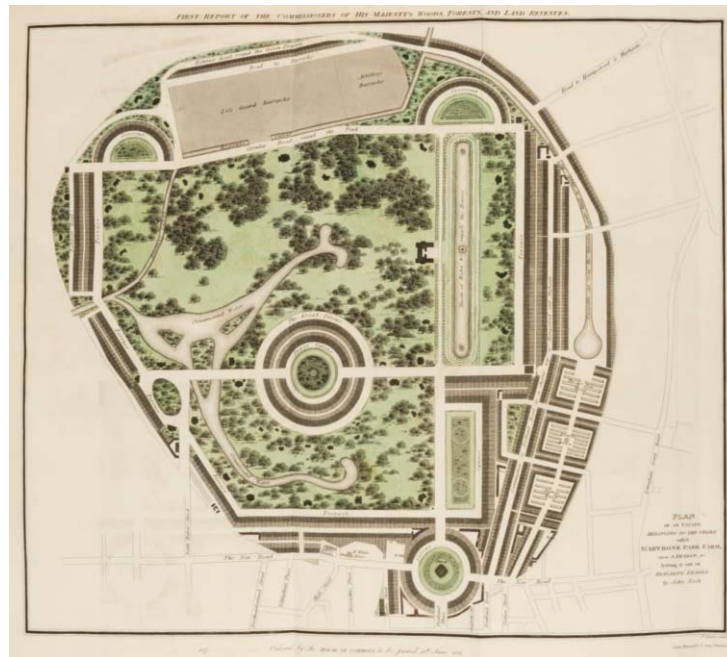
Planty wpisują się doskonale w zjawisko w urbanistyce określane jako ruch parkowy (*park movement*). Inicjatywy podejmowane w XIX w., m.in. przez społeczników, radnych, prywatnych fundatorów, przyczyniły się do zmiany krajobrazu wielu miast nie tylko w Europie, ale i na całym świecie. U podłoża nowych zasad urbanistyki leżała chęć zapewnienia zdrowego środowiska w mieście. Projektanci nowych parków chętnie sięgali po modną wówczas stylistykę ogrodu krajobrazowego, ochoczo ozdabiając ważne miejsca wyszukаныmi parterami czy rabatami. Zakładane tereny zieleni, z ich roślinnością i wyposażeniem, podlegały modom i zależały nie tylko od klimatu czy tradycji, ale i od kondycji społeczeństwa. W wielu miastach europejskich fortyfikacje zamieniano na ogrody. W tym czasie kiedy zakładano Planty, powstawał londyński Regent’s Park. W 1829 r. John C. Loudon wysunął propozycję zielonych pierścieni wokół Londynu. W 1837 r. w Australii założono Adelajdę, w której Park Lands, pas zieleni okalający miasto szerokim pierścieniem, zainspirował Ebenezera Howarda, autora konceptu miasta ogrodu, a w latach 1852–1869 Georges E. Haussmann prowadził urbanistyczną przebudowę Paryża, w której sieć przestrzeni publicznych wzbogaciła się o zielone bulwary i parki. W okresie gdy w Krakowie Bo-

park he remarked: “These long, spacious, shaded avenues, so eagerly visited at every time of day in summer heat, open to any and all social classes, have become so intertwined with citizens’ lives that it would be nearly unthinkable to imagine Kraków without them”².

Planty emerged at an important time in the development of garden art. The contemporary state of Polish gardens was accurately captured by one of the park’s proponents, count Stanisław Wodzicki, Speaker of the Kraków Republic Senate, theorist of garden art and author of treatises on gardening: “As concerns the adopted style of gardening, we should note that, initially, the Italian style dominated; however under the reign of Jan III it yielded to the French style, whereas nowadays English tastes prevail.”³ This assessment is supported by Malecki, who wrote in 1911: „When studying the presented plans we note that the original design of *Plantacje* is faithful to the French style, which was, by the way, widespread in Poland at the time (...). To this, then, we attribute certain rather radical trans-

formations and departures from the original design which occurred between 1860 and 1875. At that time straight lines were being excised from gardens with some urgency, to be replaced by sinuous paths and a certain disorder in the arrangement of trees, referred to as the «English style». Only the main avenue retained its original course and character.”⁴ The traditions of public park design were also evolving, while panoramic gardens of the eclectic 19th century saw a revival of colorful parterres.

Planty provide a prime example of the urban planning phenomenon known as *park movement*. Initiatives undertaken in the 19th century by philanthropists, city councils, private donors and others contributed to the reshaping of numerous cities, not just in Europe but throughout the world. At the core of this new concept in urban planning was the intent to transform the city into a healthy place to live. Designers of new parks frequently took advantage of the then-popular landscape garden style, eagerly decorating points of interest with fancy parterres or flowerbeds. Green areas established during that period, together with their plant life and facilities, were subject to periodic tastes and shaped not only by the local climate and traditions but also by social phenomena. In many European cities fortifications gave way to gardens. Around the time Planty sprang up in Kraków, London saw the establishment of Regent’s Park. In 1829 John C. Loudon came up with the idea of encircling London with rings of greenery. In 1837 r. the city of Adelaide was founded in Australia. Its broad green girdle named *Parklands* inspired Ebenezer Howard to formulate the concept of a “garden city”. In 1852-1869 Georges E. Haussmann spearheaded the

4. Regent’s Park, Londyn. Plan Johna Nasha, 1811. Domena publiczna
4. Regent’s Park, London, John Nash Plan, 1811. Public domain

25a,b. Ryciny autorstwa Thomasa Hearne, które ilustrowały dwa przeciwstawne sobie nurty ogrodnictwa. Pierwsza pokazuje nurt piękny (*beautiful*), druga obrazuje malowniczy (*picturesque*). Pochodzą z poematu dydaktycznego *The Landscape* (1794) autorstwa Richarda Payne-Knighta. *The Landscape, a didactic poem, in three books. Addressed to Uvedale Price, Esq. By R.P. Knight.* L.P., London, 1794.

25a,b. Etchings by Thomas Hearne, showing two contradictory concepts in gardening – the former illustrates the concept of *beautiful*, while the latter presents *picturesque*. Both are derived from a didactic poem *The Landscape* (1794) by Richard Payne-Knight. *The Landscape, a didactic poem, in three books. Addressed to Uvedale Price, Esq. by R. P. Knight.* L.P., London, 1794

symbolikę, wymowę, tradycje. Ogrodnik – malarz, musi operować drzewami jak farbami – „Potrzebuje tej samej umiejętności co malarz landszaftowy, musi znać optykę i perspektywę, umieć za ich pomocą oddalać lub zbliżać przedmioty, korzystać z każdego miejsca”²³. Wodzicki proponuje złudzenia optyczne, które można osiągnąć za pomocą drzew, np. jak ścieżnic bądź rozszerzyć wnętrza, jak posadzić rośliny, aby teren spadzisty wydawał się równy, jak zbliżać i oddalać widoki, wreszcie jak uformować teren płaski, aby wydawał się pagórkowaty i pocięty. Jest przeciwnikiem jednostajności, zwolennikiem kontrastu, uważa że drzewa trzeba dopasować do charakteru miejsca. Podaje typowe dla okresu formy roślinne, od samotnika i jego sytuowania, poprzez zasady formowania klombu, aż do lasu, lasów i kniei. Odwołuje się do twórców angielskich⁴¹.

W Polsce ogrody swobodne na szerszą skalę zaczynają powstawać w latach 70. XVIII w. Zakładane w XIX w. parki miały różny charakter i specyfikę, w ramach nurtu krajobrazowego były to m.in. ogrody: angielsko-chińskie, sentymentalne, romantyczne czy naturalistyczne, potem nastąpiły nurty historyzujące i eklektyczne oraz secesja i modernizm⁴². O nowo założonych Plantach prof. Janusz Bogdanowski pisał, że miały układ klasycystyczny⁴³, co wynikało z geometrycznego, regularnego rozplanowania alei. Plantacje w trakcie swojego istnienia przechodziły jednak różne przeobrażenia, w czym swój udział mieli ich ogrodnicy, m.in. Antoni Bukowski od początku do 1853 r. (działał na Plantach 32 lata), a później Ignacy John do 1881. Po nim opiekę nad Plantami i ogrodami krakowskimi przejął ogrodnik artysta Bolesław Malecki. Zyskały wówczas krakowskie Plantacje układ krajobrazowy, naturalistyczny oraz eklektyczny, co przejawiało się w malowniczych wnętrzach ze ścieżkami *ambulatio*, akcentowanych pomnikami, samotnikami czy grupami

physicist and a painter”³⁹. The gardener should be aware of the properties of plants and of the earth, biological characteristics, appearances, blooming and fruiting periods, colors, growing seasons and longevity. It is important to be able to tell apart native and exotic plants, and to know how to make use of both. The metaphysicist relies on trees to evoke the desired mood, and must remain aware of their symbolism, perception and tradition. For his part, the gardener-painter must apply trees in a way similar to paint – “He requires the skills of a landscape artist; the ability to command optics and perspective so as to make objects appear closer or farther away; make use of all the available space”²³. Wodzicki is a proponent of optical illusions achieved through the use of trees: fostering or inhibiting the perception of density, planting trees to make sloped ground appear level; bringing distant views closer or *vice versa*; finally – transforming a flat area to appear hilly and rugged. He opposes uniformity and espouses contrast, believing that trees should reinforce the character of the place. He also lists typical plant arrangements of the periods: from standalone trees and their preferred locations, through modeling copses, all the way to thickets, forests and woodlands. In his work he often references English writers⁴⁰.

In Poland, free gardens began appearing in earnest in the 1870s. Parks established in the 19th century varied with respect to their character and purpose; in the scope of landscape design we can distinguish, among others, English-Chinese, sentimental, romantic and naturalist gardens. Later developments include historicizing and eclectic movements, Art Nouveau and modernism⁴¹. Professor Janusz Bogdanowski noted that the newly established Planty followed a classicist design⁴², with regular, geometrically arranged avenues. The park underwent many transformations during its existence, owing in no small part to its

Katarzyna Fabijanowska

Zieleń Plant

The Greenery of Planty

Wstęp

Planty to niepowtarzalne zjawisko w sztuce ogrodowej związane z zastępowaniem zielenią parkową likwidowanych fortyfikacji okrążających centra starych miast. Założenia tego typu pojawiły się w miastach Europy na przełomie XVIII i XIX w. Był to czas zwiększających się potrzeb życiowych mieszkańców, w tym potrzeby bezpośredniego dostępu do terenów zieleni o charakterze rekreacyjnym. Nazwę „planty” wszyscy tłumaczą jako słowo dotyczące czynności wyrównywania terenu (plantowania). W języku angielskim podstawowe tłumaczenie (*plant*) oznacza roślinę, podobnie jak *plante* w języku francuskim, a czynność sadzenia (posadzić rośliny, sadzić) opisuje francuski czasownik *planter*. Pochodzące z łaciny słowo *planta* także oznacza roślinę. Może to przypadek, ale tak do końca nie wiadomo, którego znaczenia użyto, nazywając zakładany

Korony drzew na tle murów Barbakanu.
Tree crowns with the Barbican walls in the background.

Introduction

Garden rings, called “planty” in Polish, constitute a unique marvel of the art of gardening, established by replacing the demolished fortifications surrounding the centres of old cities with park greenery. Such complexes appeared in European cities at the turn of the 19th century, at the time when the basic needs of their residents, including the need of a direct access to recreational green spaces, were growing. The name “planty” is generally translated as a word referring to the action of land levelling (“plantowanie”). In English, the primary meaning of the word *plant* refers to a living organism, similarly to the French *plante*, while the act of placing bulbs or plants in the ground is denoted by the French verb *planter*. The Latin *planta* also means a plant. Perhaps just a coincidence, it is not really clear which meaning was used to call the newly

mości krakowian przez wiele lat funkcjonowały jako monumenty ku czci dwóch narodowych wieszczów.

Ówczesny ogrodnik plantacyjny Bolesław Malecki zaprojektował wówczas, nieopodal kościoła oo. Reformatów oraz przy alei prowadzącej na Wawel, ogrodowe wnętrza dla obu pomników z kwiatowymi kłombami, tworząc kameralne, zaciszne miejsca odpoczynku. Rzeźby dr. Jordana stały się impulsem dla kolejnych, głównie prywatnych, fundacji plantacyjnych pomników.

W 1886 roku kresowy ziemianin Konstanty Wołodkowicz ofiarował miastu zakupioną od cenionego warszawskiego rzeźbiarza Piusa Welońskiego (1849–1931) rzeźbę upamiętniającą popularnego romantycznego poetę Bohdana Zaleskiego⁵. Symboliczny posąg zatytułowany *Bojan* przedstawia ukraińskiego lirnika z „pacholęciem”, wieszczącego, niczym matejkowski Wernyhora, losy Polski. Ustawiony na prostym cokole, pierwotnie u wylotu ulicy Szpitalnej w pobliżu „drzewa wolności”, po kilku latach został przeniesiony nad sadzawkę, tworząc jeden z najbardziej malowniczych zakątków plantacji. Akademicka, wykonana z niezwykle pietyzmem brązowa rzeźba została wówczas uznana za „najcenniejszą ozdobę krakowskich Plant”⁶. W kilka lat później Wołodkowicz ufundował kolejny pomnik, tym razem autorstwa działającego w Rzymie Cypriana Godebskiego (1835–1909). Kameralne popiersie z cennego, śnieżnobiałego marmuru kararyjskiego wzniesione na tle teatralnego gmachu upamiętniło pierwszego patrona Teatru Miejskiego, Aleksandra Fredrę (1900).

The official Planty gardener at the time, Bolesław Malecki, designed – near the Reformati Church by an alley leading to the Wawel - garden arbours with flower beds for both monuments, creating cosy, quiet places of rest. Dr Jordan’s sculptures became an inspiration for subsequent, mainly private foundations of the Planty monuments.

In 1886, landowner Konstanty Wołodkowicz from the Eastern Borderlands donated to the city a sculpture commemorating the popular romantic poet Bohdan Zaleski⁵ bought from the highly esteemed Warsaw sculptor Pius Weloński (1849–1931). The symbolic statue called *Bojan* represents a Ukrainian lyre player with a young boy, like Matejko’s Wernyhora prophesying the fate of Poland. Placed on a simple pedestal, originally at the mouth of Szpitalna Street close to the “Liberty Tree”, a few years later it was put next to a pool, forming one of the most picturesque corners of the plantation. The bronze sculpture, maintained in the academic style and painstakingly executed, was pronounced “the most apt decoration of the Kraków Planty”⁶. A few years later Wołodkowicz sponsored another monument, this time by the Rome-based Cyprian Godebski (1835–1909). The modest-sized bust made of precious snow-white Carrara marble and raised against a backdrop of the theatre building, commemorated the first patron of the Municipal Theatre, Aleksander Fredro (1900).

In the same year, a sculptural group depicting Jadwiga and Jagiełło, on a stylised neo-Gothic plinth, appeared at the mouth of Sławkowska Street. It was one of the first Kraków monuments which sparked violent

Autor nieznany, *Kraków, Planty. Plac św. Ducha, teatr im. J. Słowackiego*, l. 70. XX w., fotografia-pozytyw, fot. czarno-biała, żelatyn.-srebr., wys. 13,0 cm, szer. 18,3 cm, nr inw. MHF 36684/II

Unknown author, *Kraków, the Planty. Holy Spirit Square, Słowacki Theatre*, 1970s, photograph-positive, black-and-white photo, gelatine-silver, height 13,0 cm, width 18,3 cm, inv. number MHF 36684/II

Autor nieznany, *Planty po deszczu*, l. 70. XX w., fotografia-pozytyw, fot. czarno-biała, żelatyn.-srebr., wys. 13,0 cm, szer. 18,0 cm, nr inw. MHF 36698/II

Unknown author, *The Planty after rain*, 1970s, photograph-positive, black-and-white photo, gelatine-silver, height 13,0 cm, width 18,0 cm, inv. number MHF 36698/II

Najstarsza znana pocztówka przedstawiająca fragment Plant krakowskich z Bramą Floriańską, murami obronnymi i Barbakanem pochodzi z 1895 roku i jest równocześnie pierwszą pocztówką wydaną przez założyciela wydawnictwa Salon Malarzy Polskich Henryka Frista, litografia ręcznie kolorowana, niesygnowana. The oldest known postcard depicting a fragment of the Kraków Planty with the Florian Gate, defensive walls and the Barbican comes from 1895, and is also the first postcard issued by the founder of the Salon of Polish Painters Henryk Frist; hand-coloured lithography, unsigned.

Pocztówka anonimowego wydawcy z widokami Uniwersytetu Jagiellońskiego i potrójnym herbem, chromolitografia, ok. 1898 Anonymous publisher's postcard with views of the Jagiellonian University and a triple coat of arms; chromolithography, around 1898.

Pocztówka anonimowego wydawcy, z widokiem na rynek i fragment Plant z Barbakanem i Bramą Floriańską, chromolitografia, ok. 1898 Anonymous publisher's postcard with a view of the Market Square and a fragment of the Planty with Barbican and St Florian's Gate; chromolithography, around 1898.

Pocztówka wydana przez Salon Malarzy Polskich z widokiem na Teatr Miejski i dodatkowym przedstawieniem jeźdźcy z tzw. Banderii Krakusów namalowanym przez Juliusza Kossaka, chromolitografia, 1897 Postcard published by the Salon of Polish Painters with a view of the Municipal Theatre and an additional image of a rider from the so-called Banderia Krakusów [Kraków Cavalry Regiment] painted by Juliusz Kossak; chromolithography, 1897.

Pocztówka wydana przez J.F. Fischera w Krakowie po 1900, światłodruk z oryginalnej fotografii przedstawiający fragment ul. Floriana Straszewskiego uzupełniony chromolitograficzną ilustracją z parą w secesyjnych ubiorach. Pocztówka wydana przez J.F. Fischera w Krakowie po 1900. Światłodruk z oryginalnej fotografii przedstawiający fragment ul. Floriana Straszewskiego uzupełniony chromolitograficzną ilustracją z parą w secesyjnych ubiorach.

Pocztówka z widokiem alei na Plantach, anonimowego wydawcy, drukowane techniką światłodruku, ręczne kolorowanie akwarelą, ok. 1904. Postcards with the view of an alley in the Planty; an anonymous publisher, phototypography, hand-tinted with water-colour, around 1904.

1884 – Postawiono pomniki Grażyny i Litawora oraz Lilli Wenedy

1884 – Monuments of Grażyna and Litawor as well as Lilla Weneda were unveiled

1890 – Ustawiono pomniki Fryderyka Chopina oraz Tadeusza Rejtana; w narożniku południowo-zachodnim zbudowano dwie wille

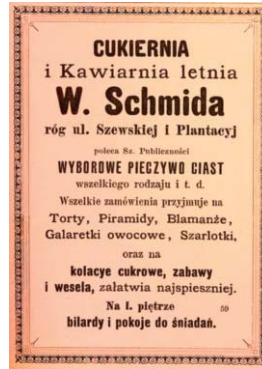
1890 – Monuments of Fryderyk Chopin and Tadeusz Rejtan were unveiled; two villas were built in the south-western corner

1883 – Położono kamień węgielny pod budowę Collegium Novum UJ; zasypano rów dzielący ul. Basztową od Plant

1883 – The cornerstone was laid for the construction of Jagiellonian University's Collegium Novum; the trench separating Basztowa Street from the Planty was filled in

1882 – Książę Władysław Czartoryski odnawia na I piętrze Bramy Floriańskiej kaplicę rodową; płaskorzeźba piastowskiego Orła Białego zawisła na zewnętrznej ścianie Bramy Floriańskiej

1882 – Prince Władysław Czartoryski restores a family chapel on the first floor of St Florian Gate; a bas-relief of the Piast White Eagle was placed on an external wall of St Florian Gate

1885 – Władysław Schmidt założył kawiarnię z oszkloną werandą

1885 – Władysław Schmidt founded a cafe with a glass-covered veranda

1886 – Na Plantach stanęły dwa pomniki: Jadwigi i Jagiełły oraz Harfiarza (Bojana); kuratorem Plant został Maurycy Straszewski

1886 – Two monuments, of Jadwiga and Jagiełło, and of the Harp Player (Bojan), emerged in the Planty; Maurycy Straszewski became the Planty's custodian

1888 – Na Plantach postawiono pawilony handlujące wodą sodową

1888 – Pavilions selling soda water were set up in the Planty

1881 – Adwokat Ferdynand Weigel prezydentem m. Krakowa; pierwsza linia tramwaju konnego Krakowa

1881 – Attorney Ferdynand Weigel becomes mayor of Kraków; the first horse-drawn tram was introduced in Kraków

1884 – Feliks Szlachtowski prezydentem Krakowa; uruchomiono telefony; powódź – wody Wisły i Rudawy pod gmachem Collegium Novum

1884 – Feliks Szlachtowski became mayor of Kraków; the first phone started operating; Kraków was flooded – the waters of the Vistula and Rudawa reached as far as the Collegium Novum building

1885 – Założono Park Krakowski; powstało w Krakowie Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”

1885 – Krakowski Park was founded; Polish Gymnastic Society “Sokół” was established in Kraków

1886 – Decyzja o budowie Teatru Miejskiego na pl. św. Ducha; powstanie Towarzystwa Upiększania Miasta Krakowa i Okolicy; zbudowano most Dębnicki; porządkowanie terenów po dawnym korycie Wisły

1886 – The decision to build the municipal theatre at the św. Ducha Square was made; the Society for Beautifying the City of Kraków and Its Environs was established; the Dębnicki Bridge was built; the area of the old Vistula bed was cleared

1888 – Powstało Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej; przekształcono Szkołę Towarzystwa Muzycznego w Konserwatorium

1888 – The Group of Conservators of Western Galicia was established; the School of the Music Society was transformed into a conservatory

1889–1891 – Restauracja kościoła Mariackiego

1889–1891 – Restoration of St Mary's Church

1883 – Zygmunt Wróblewski i Karol Olszewski skroplili tlen; oświetlono Rynek światłem elektrycznym

1883 – Zygmunt Wróblewski and Karol Olszewski liquefied oxygen; the Market Square was illuminated with electric light

1890 – Pogrzeb Adama Mickiewicza

1890 – The funeral of Adam Mickiewicz

